

ملتان وچ عزاداری دی روایت

THE TRADITION OF MOURNING (AZADARI) IN MULTAN

- **Malik Ammar Yasir khakhi**
(Lecturer) Saraiki Area Study centre B.Z.U Multan
Email: ammaryasirkhakhi1214@gmail.com
- **Ateeq Ul Rehman**
Scholar , M.phil Department of saraki BZU Multan
E.mail: ateeq7653766@gmail.com
- **Iqra Sabir**
Scholar , M.phil Department of saraki BZU Multan
iqrasabirfp@gmail.com

Abstract:

Multan is considered one of the oldest and holiest cities in the world. It holds great religious significance. After the tragic event of Karbala in Islamic history, the importance of Azadari (mourning rituals) became evident. The great city of the Indus Valley, Multan, has always been known for the deep love and reverence its people have for the family of the Prophet (Ahl-e-Bait). From the early days of Islam, the people of Multan have been recognized for their closeness to the Prophet's family due to this devotion. Because of their love and loyalty to the family of the Prophet, some residents of Multan were even accepted into the service of the noble descendants (Sadat). During the tragedy of Karbala, one of the wives of Imam Zain-ul-Abideen is said to have endured the hardships of captivity along with the family of the Prophet. The tradition of Azadari in Multan began soon after the event of Karbala, and it continues to this day. The art of elegy (Marsiya) in Multan and in the native language, Saraiki, also began around the time of Karbala. According to one tradition, shortly after the tragedy, a wife of Imam Zain-ul-Abideen—believed to be from Sindh (Multan)—offered her condolences in the Saraiki language. Imam Zain-ul-Abideen responded with a prayer that the mention of the Sadat in her language would continue until the end of time. It is believed that this prayer is the reason the remembrance of the Prophet's family continues in the Saraiki language to this day. Keywords: Azadari, Multan, Family of the Prophet, Event of Karbala, Mourning in Multan, Tradition of Azadari

ملخص:

ملتان و اشاد دنیا دے چند قدیم اتے مقدس شہراں وچ تھیندے۔ ملتان مذہبی حوالے نال اہمیت دا حامل شہر ہے۔ اسلام وچ واقعہ کربلا دے بعد عزاداری دی اہمیت سامے آئی۔ وادی سندھ دا عظیم شہر ملتان دے واسی خاندان رسول دے نال محبت اتے عقیدت دی وجہ نال اسلام دے آغاز توں ہی خاندان رسالت دی قربت دے حقدار ٹھہرائے۔ خاندان رسول دے نال محبت اتے عقیدت دی بدولت اہلیان ملتان وچوں کچھ لوگ بارگاہ سادات وچ باقاعدہ رہے۔ واقعہ کربلا دے وقت اما زین العابدین دی ہک زوجہ وی خاندان رسالت دے نال قید و بند دیاں صعوبتاں کوں برداشت کیتا۔ ملتان وچ عزاداری دی ابتدا واقعہ کربلا توں فوری بعد ملدی ہے۔ اتے اے روایت اتک چلی آندی ہے۔ ملتان اتے ملتان زبانی (سرائیکی) وچ مرثیہ گوئی دی ابتدا واقعہ کربلا دے وقت تھئی۔ ہک روایت وچ آندے جو واقعہ کربلا دے فوری بعد امام زین العابدین دی ہک زوجہ جیندا تعلق سندھ (ملتان) دے نال ہانے سرائیکی زبان وچ امام کوں تعزیت پیش کیتی تاں امام اوکوں دعائی جوتی زبانی وچ سادات دا ذکر تا قیامت چلدا رہیسی۔ اے امام دی دعا دانی نتیجہ ہے جو سرائیکی زبان وچ اتک اے ذکر جاری و ساری ہے۔

عزاداری، ملتان، خاندان رسالت، واقعہ کربلا، ملتان تے عزاداری، عزاداری دی روایت

کلیدی الفاظ:

تعارف:

عزاداری یک انسانی فطرت و اہم ترین تقاضہ ہے۔ انسان دنیا سے آباد تھیا تاں اوں مانوس تھیون تے مانوس کرن داجیرھا سلسلہ جاری کیتا اوں انسان کوں محبت سکھائی اے۔ محبت ہی جیئیں انسان کوں احساس تے رحم و کرم دی راہ دکھائی۔ قدرت انسان کوں زمین تے آون دے بے بہوں کچھ نوازیاتاں انھاں اوں کوں اوندی پیاری چیزاں جنہاں وچ انسان وی شامل ہن کوں وفاقاً فوقاً محروم وی کیتا تے انسان کوں اوندی غلطیاں تے کوتاہیاں تے ندامت تے عجز و انکساری دی توفیق وی ڈتی۔ ایہا ہی او وجہ ہئی جیئیں انسان کوں پہلی واری عنگیں کیتا تے اوں کوں اپنی محرومیاں تے کوتاہیاں تے روون تے مجبور کیتا۔ ایہا ہی ابتداء ہئی انسان دی زندگی وچ عزاداری دی۔ موجودہ دور وچ اسلام کوں عزاداری داجیرھا مظہر بنایا تے سمجھا ویندے اوندی وجہ واقعہ کربلا ہے۔ واقعہ کربلا انسانی تاریخ دا ہک المناک واقعہ ہے جیندے تے ناصرف مسلمان بلکہ دنیا تے آباد ہر اہل دل انسان غمزدہ ہے۔ عزاداری کوں اسلام وچ واقعہ کربلا دے بعد جیڑھی تقویت ملی ہے اوندی نظیر تاریخ وچ فی ملدی۔ ملتان وچ عزاداری دی روایت دی گالھ کروں تاں اے بہوں زیادہ قدیم ہے تے انسان دی ملتان وچ پہلی آبادی دے نال ہی انسان کوں اتھاں کئی مصیبتاں، غم تے الیہ داسمانا تھیا ہو سی تے انسان ایندے غم وچ جیرھا آہ و بکا کیتی ہو سی اوں کوں ملتان وچ تھیون آلی پہلی عزاداری آکھ سکدے ہیں۔

ملتان وچ عزاداری امام حسین دے مطالعہ کوں پہلے ملتان وچ اسلام تے شیعہ مذہب دی امداد مطالعہ کرن ضروری ہے۔ ملتان وچ اسلام دی باقاعدہ عملداری تاں ۱۷۷۱ء وچ محمد بن قاسم دے ملتان کوں فتح کرن دے بعد ہی تھئی مگر محمد بن قاسم دے انہاں حملیاں کوں پہلے برصغیر وچ اسلام دے متعلق محمد اجمل مہار ایں طرح لکھدن:

''وادی سندھ پر عرب مسلمانوں کے باقاعدہ اور مستقل قبضے کا آغاز ۱۱ھ میں محمد بن قاسم کے ہاتھوں راجہ داہر کے ہاتھوں شکست سے ہوا۔ لیکن اس علاقے پر مسلم حملوں کا آغاز اس سے تیس پینتیس برس پہلے ہو چکا تھا اور برصغیر پاک و ہند میں اسلام کا تعارف رسول اکرم ﷺ کی زندگی (۶۳۲-۵۷۱ء) میں ہی ہو چکا تھا۔'' (۱)

ملتان وچ اسلام یک مشت نہیں بلکہ مرحلہ وار داخل تھیا تے ملتانیوں اسلام کوں قبول کیتا۔ اسلام دے مختلف ادوار وچ برصغیر خصوصاً ملتان وچ آمد بارے تاریخ دی کتاباں وچ کئی ذرائع ملدن۔ انہاں ذرائع دا مختصر آتعارف مندرجہ ذیل ہے۔

ملتانی جاٹ:

ملتان دی قدیم تاریخ کوں پڑھو تاں سا کوں ایندے وچ ملتان دی ہک قوم جاٹ دا ذکر ملدے۔ اے قوم جسمانی طور تے دراز قامت تے بہوں مضبوط ہئی تے اے اکثریت تعداد وچ جنگجو ہن۔ جاٹ ملتان دی قدیم اقوام وچوں ہک قوم ہئی تے انہاں دا کردار دنیاوی تاریخ دے ہر حصے وچ ملدے۔ ملتانی جاٹ جسمانی طور تے مضبوط ہون تے جنگجو ہون دے نال نال ہک مذہب قوم وی ہئی تے انہاں دے دنیا نال روابط بہوں زیادہ ہن۔ محمد اسحاق بھٹی ملتانی جاٹ قوم دے متعلق تے انہاں دے قبول اسلام دے متعلق ایں طرح رقمطراز ہن:

''برصغیر میں ان جاٹوں کے حالات جو عرب میں آباد ہو گئے تھے تاریخی کتب میں تفصیل سے بیان کیے گئے ہیں۔ زمانہ قدیم میں ایران کو ایک مضبوط اور مستحکم طاقت کی حیثیت حاصل تھی اور عرب کے چند علاقوں پر ان کا قبضہ تھا۔ دوسری طرف موجودہ وادی سندھ اور بلوچستان کے علاقائی حکمران ایرانی حکومت کے زیر اثر تھے۔ جس کے نتیجے میں یہ تھا کہ وادی سندھ (ملتان) کے بہت سے باشندے ایرانی فوج میں شامل ہو گئے تھے اور انہوں نے عرب کے ان علاقوں میں سکونت اختیار کر لی تھی جو ایران کے زیر اثر و اقتدار تھے۔ ان میں اصلاً ملتان، بلوچستان، دیبل، مکران اور سندھ وغیرہ سے تعلق رکھتے تھے۔ بعض پرانے جغرافیہ دانوں نے سندھ کے شہر منصورہ سے ملتان تک کے علاقوں کوں جاٹوں کا علاقہ قرار دیا ہے۔'' (۲)

ملتان وچ اسلام جاٹ قوم دے توسط نال آیا تے سب توں پہلے انہاں جاٹاں اسلام قبول کیتا تے اوندے بعد واپس ملتان آئے۔ اسلام دی دعوت و تبلیغ دا سلسلہ شروع کیتا تے اسلام دی باقاعدہ دعوت ڈتی تاں ملتانی قوم دی اکثریت اسلام قبول کر گھدا۔ ملتان وچ اسلام دی روشنی دا ذکر جامع ترمذی شریف وچ نبی آخر الزمان ﷺ دی زندگی وچ ہی پھیل و نجن دے متعلق لکھا ہوا ہے۔

''حضرت عبداللہ بن مسعود سے مروی ہے کہ انہیں رسول اللہ ﷺ ایک دن عشاء کی نماز کے بعد بطحائے مکہ میں لے گئے وہاں انہوں نے کچھ لوگوں کو دیکھا جن کی شکل و شبہت جاٹوں کی سی تھی۔'' (۳)

ملتان وچ جاٹ قوم دی حکومت تے انہاں دی موجودگی تاریخ دی کئی کتابیں توں ثابت تھیندی ہے۔ ملتان وچ اسلام دی ابتدا ایں جاٹ قوم دے قبول اسلام دے نال ہی شروع تھیندی ہے۔

عرب تاجراں دی ملتان آمد:

انسان دی زندگی دی بنیادی ضرورت اشیائے ضروریہ دا حصول ہے۔ اے ممکن نی جو انسان کوں ہک جاہ تے زندگی دی تمام اشیائے ضروریہ میسر آسکے۔ ایندے حل تے تدارک کیتے انسان تجارت کوں فروغ ڈتا۔ ملتان دنیا دہزاراں سالوں توں سدا آباد شہر ہے۔ ایں شہر کوں ہمیشہ توں تجارتی سرگرمیاں دے حوالے نال دنیا وچ اہمیت حاصل رہی ہے۔ ملتان دے تجارتی مراسم تقریباً دنیادے ہر دور دے شہراں تے ممالک دے نال ہن۔ عرب داخلہ وی دنیا دا قدیم خطہ ہے۔ بعثت اسلام توں پہلے ملتان دے عرب نال تجارتی رشتے موجود ہن تے باہمی تجارت دے فروغ کیتے ملتانی تاجر عرب ویندے تے عربی تاجر ملتان آندے رہ ویندے ہن۔ ملتان دی اکثریت آبادی ہندوہی۔ بعثت اسلام دے بعد جیوں ویلے اسلام دی روشنی عرب وچ پھیلی تاں عرب تاجراں دے ذریعہ نال ملتان وچ اسلام دا پیغام وی پہنچا۔ ڈاکٹر اجمل مہاراجے ہک تحقیقی مقالہ وچ برصغیر وچ اسلام دے ابتدائی نقوش بارے لکھدن:

۱۱ حضور اکرم ﷺ کے اعلان نبوت کے بعد جب عرب اسلام کی روشنی سے منور ہوا تو عرب اور سندھ کے دیرینہ تعلقات ختم نہیں ہوئے بلکہ جب اسلام کی خبر پاک و ہند کی سرزمین پر پہنچی تو مسلمان عرب تاجروں کے زیر اثر یہاں کے لوگوں نے اسلام قبول کرنا شروع کر دیا تھا اور ان عرب باشندوں نے بھی جو پرانے وقتوں سے یہاں آباد تھے۔ جب مسلمان تاجر برصغیر پاک و ہند میں تجارت کی غرض سے آتے تو وہ اسلام کی اشاعت کا بھی کام کرتے۔ ۱۱ (۳)

ملتان وچ اسلام دی آمد دا ڈو جھاو ڈا ذریعہ عرب تاجراں دی ملتان آمد ہئی تے انہاں دی تجارت ہئی۔ مسلماناں دی تجارتی سرگرمیاں دے نال ہی ملتان سمیت پورے سندھ وچ اسلام دانور پھیل گیا تے ایں طرح سندھ ملتان وچ اسلام دے پیر و کاراں دی ہک وڈی جماعت تیار تھی گئی۔ جیوں ملتان وچ اسلامی حکومت دی راہ ہموار کیتی۔

واقعہ کربلا وچ شریک ملتانی:

ملتان وچ اسلام دی روشنی تاں پھیل چکی ہئی ایں طرح بوجہ عقیدت ملتانی نبی ﷺ دی خدمت وچ حاضر تھیندے رہ ویندے ہن۔ نبی ﷺ دی رحلت دے بعد نبی آخر الزمان ﷺ دی اہمیت دے نال ملتانیوں دی عقیدت ہئی تے او اکثر و بیشتر اولاد رسول دی خدمت وچ حاضر تھیندے تے کئی ہک قیمتی نذرانے وی پیش کریندے رہ ویندے ہن۔ تاریخ دا مطالعہ کروں تاں ملتانی برہمنوں دی ہک جماعت دے بارے روایت ملدی ہے جو او واقعہ کربلا دے وقت حضرت امام حسین دے نال ہمراہ موجود ہن تے انہاں حضرت امام حسین دے ساتھ ڈتا ہئی۔ علامہ عتیق فکری انہاں دے ایں دعوے کوں رد کریندیں ہوئیں ایندی تفصیل ایں طرح بیان کریندن:

۱۱ مکہ میں جب حسین بن علی کا عباسی لشکر سے سامنا ہوا تو وہاں بعض ترکوں اور ہندی غلاموں نے حسین بن علی کا ساتھ دیا۔ سندھ کی گذشتہ لڑائی میں عبداللہ کے مقتول ہونے پر اس کی بیوی جو سندھ کے راجہ کی بیٹی اور بیٹے کے ساتھ بعض برہمن بھی جو راجہ کے رشتہ دار تھے، گرفتار ہوئے اور بطور جنگی قیدی منصور کے پاس پہنچے تھے۔ منصور نے ان سب کو جن کا اوپر ذکر آچکا ہے مدینہ بھیج دیا تھا۔ یہ جنگی قیدی جو ہندی غلام کہلاتے تھے حسین بن علی کے ساتھ ہو گئے تھے۔ حسین بن علی بن مثلث مذکور کی کامیابی کو عین اپنی کامیابی سمجھتے تھے، حسین بن علی کے ان میں سے بعض مقتول ہوئے اور بعض فرار ہو کر کسی نہ کسی طرح سندھ میں واپس پہنچ گئے تھے۔ انہی کو جو اپنے آپ کو حسینی برہمن کہتے ہیں اور دعویٰ کرتے ہیں کہ ہم نے کربلا میں حضرت امام عالی مقام کا ساتھ دیا تھا۔ کربلا کے میدان میں ان کا موجود ہونا تو سراسر غلط اور بے بنیاد ہے مگر ہاں حسین بن علی بن حسن بن مثلث کو بعد میں حسین بن علی بن ابوطالب سمجھ لیا گیا۔ یہ لوگ راجہ داہر اور اس کے قریبی رشتہ داروں کی اولاد ہیں اور آج تک سندھ و پنجاب میں پائے جاتے ہیں۔ ۱۱ (۵)

علامہ عتیق فکری دے مطابق ملتانی برہمن جیڑھے جو راجہ داہر دی اولاد وچوں ہن تے انہاں حضرت حسن بن علی دے پوترے عبداللہ الاشتر دے ہتھ تے اسلام قبول کیتا ہا۔ واقعہ کربلا دے وقت موجود کا نانا ہن بلکہ او حضرت امام حسین دے بھرا حضرت امام حسن دی اولاد وچوں بعد وچ عباسی دور حکومت وچ آون آئے ہک سید زادے حسین بن علی دے ہمنواتے ساتھی ہن۔ ملتانیوں دی واقعہ کربلا وچ شرکت بارے اجمل مہاراجے اکبر لکھدن:

۱۱ واقعہ کربلا کے بعد دجلہ کے کنارے کچھ جاٹوں کے نمودار ہونے کی نشاندہی جسٹس امیر علی نے کی ہے۔ ہو سکتا ہے کہ ان میں بعض نے واقعہ کربلا میں شرکت کی ہو اور کسی نے سلیمان بن مردخوائی اور مختار ثقفی کی جنگوں میں بھی حصہ لیا ہو۔ ۱۱ (۶)

سندھ وچ شیعیت دا فروغ:

وادی سندھ وچ اسلام دے نور دی روشنی آون دے بعد نبی آخر الزمان ﷺ دی رحلت دے بعد کچھ لوکاں حضرت علی دے ہتھ تے بیعت کرتے خلافت اسلامیہ واحقار حضرت علی کون بناتے پیش کیتا تے ایہی تاویل وچ قرآن مجید دی کئی آیات تے نبی ﷺ دی احادیث کون وی پیش کیتا۔ اجمل مہاراجن اکبر سندھ وچ شیعیت دے فروغ بارے لکھدن:

۱۱ شنب کے کانوں میں اسلام کی انسان دوستی کی آواز پڑ چکی تھی وہ خود بلوچستان سے چل کر کوفہ پہنچ گئے اور امیر المومنین کی خدمت میں حاضر ہو کر اسلام قبول کر لیا۔ سندھ و ہند کی سرزمین پر شنب پہلا شخص تھا جس نے جانشین پیغمبر ﷺ کے ہاتھ سے سندھ کی حکومت پائی۔ اور ایک علم حاصل کیا۔ یہ علم شنب نے عراق سے واپس ہو کر اپنے تخت پر نصب کر دیا۔ پھر ایک مسجد تعمیر کرائی اس میں علی ابن ابی طالب کا فرمان آویزاں کیا۔ بالفاظ دیگر سندھ پر عظمت اہل بیت کا پرچم لہرایا اور یہ شان علی کلائے تھے۔ ۱۱ (۷)

متحدہ ہندوستان وچ شیعیت دے فروغ دے متعلق علامہ احمد بن یحییٰ بلاذری لکھدن:

۱۱ متحدہ ہندوستان میں شیعیت کا تعارف امیر المومنین حضرت علی کی خلافت ظاہری کے عہد میں ہو چکا تھا۔ آپ کے حکم سے ایک مجاہد حارث بن مرہ العبیدی نے آخر ۳۵ ہجری یا اوائل ۳۹ ہجری میں ملک سندھ فتح کیا اور وہاں اسلامی سلطنت قائم کی، سندھ کا سب سے پہلا فاتح حارث بن مرہ العبیدی ہے۔ ۱۱ (۸)

ملتان وچ شیعیت دے فروغ:

ملتان کون شروع ڈینہ توں ای مذہبی عقیدت دا شہر ہوون دا درجہ حاصل ہئی۔ ملتان وچ اسلام دی روشنی بذریعہ تجارت پہنچی۔ تاں ملتان دے باشندیاں جوق در جوق اسلام قبول کرن شروع کر ڈتا۔ نبی ﷺ دی حیات مبارکہ وچ ای ملتان نور اسلام کون منور تھی گیا ہئی۔ ملتان دے باشندے نبی ﷺ تے انہاں دی المیت دے نال محبت رکھیندے ہن۔ ملتائیاں دے نزدیک حضرت علی المرتضیٰ نبی ﷺ دے جانشین ہن۔ کیوں جو انہاں حضرت علی المرتضیٰ دے فضائل وچ نبی ﷺ توں احادیث تے قرآنی آیات سنیاں ہن۔ نبی ﷺ دی رحلت دے بعد مدینہ منورہ وچ خلافت قائم تھی۔ تاں اسلام دا پہلا خلیفہ حضرت ابو بکر صدیق کون منتخب کیتا گیا۔ ملتان سمیت پوری دنیا وچ حضرت علی دے حامی طبقیان حضرت ابو بکر صدیق دی اعانت کون دلی طور تے انکار کیتا تے ایں طرحاں نبی ﷺ دی رحلت دے بعد ای اسلام دے ڈوفر تے بن گئے۔

ملتائیاں سمیت پورے سندھ وچ مسلماناں دی اکثریت شیعان علی دی ہئی۔ سندھ وچ سب توں پہلی شیعہ حکومت بارے محمد اجمل مہاراجن لکھدن:

۱۱ خاندان شنب کا بانی شنب نامی ایک شخص تھا۔ یہ خاندان ہندوستان کی مغربی سرحد میں حکومت کرتا تھا۔ یہ لوگ بدھ مت کے پیروکار تھے۔ شنب کے کانوں میں اسلام کی انسان دوستی کی آواز پہنچی تو وہ کوفہ جا کر حضرت علی کی خدمت میں حاضر ہوا اور ان کی بیعت کی اور وہاں امیر المومنین نے اسے ایک علم عطا کیا۔ سندھ میں اس نے اسلامی حکومت قائم کی۔ شنب کی نسل حبان الملبیت تھی۔ ۱۱ (۹)

ایں طرحاں سندھ وچ شیعہ حکومت قائم تھیون نال ملتان وچ شیعیت کون فروغ ملیا۔ ملتان وچ شیعیت دی ابتداء واقعہ کر بلا کون وی پہلے تھی چکی ہئی تے اُون وقت اے گروہ شعیان علی دے ناں نال منسوب ہئی۔

واقعہ کر بلا دے وقت بعض کتابیں وچ آندے۔ جو ملتانی جاٹ کر بلا دے میدان دے آس پاس موجود ہن۔ مگر لاعلمی تے بے خبری دی بدولت حضرت امام حسین دی مدد کون ناں پہنچ گئے ہن۔ البتہ مختار ثقفی دے نال انہاں قاتلان حسین دے نال بھرپور جنگ کیتی۔

ملتان جاناں دی ہک وڈی تعداد کوفہ توں فروغ پاون آلی ہک جماعت توابعین وچ شامل ہئی تے انہاں ملتان وچ آئے توابعین دے طرز تے ماتم و گریہ زاری کون وی فروغ ڈتا تے سلسلہ عزاداری حضرت امام حسین دے حوالہ نال آج تک چلدا آندے تے جاری و ساری ہے۔

ملتان وچ شیعیت کون مضبوط کرن تے شیعیت دے فروغ دے وچ ہک وڈا ناں حضرت سید لعل حسین شاہ موسوی داندے۔ حضرت سید لعل حسین شاہ کاظمی سید ہن۔ تے پہلے ایران توں راولپنڈی تے ول اپنے مرشد امام بری سرکار دی ہدایت تے ملتان آئے۔

ملتان وچ عزاداری دے جلوس تے تعزیہ برآمد کر اون وچ سب توں پہلا ناں حضرت لعل حسین شاہ داندے۔ لعل حسین شاہ امام بارہ قائم کیتا۔ جیڑھا جو ملتان وچ کچھری روڈ وچ موجود ہے۔

لعل شاہ دے فروغ شیعیت بارے کردار کون اجمل مہاراجن اکبر ایں طرحاں دے نال لکھدن:

''ملتان میں سب سے پہلا آستانہ پیر لعل شاہ موسوی المشدی نے دیوان ساون مل کے زمانے میں گلی امام دین میں تعمیر کرایا اور تعزیرہ داری کی ابتداء کی۔'' (۱۰)
 ملتان وچ شیعیت دی تبلیغ تے شیعیت دے فروغ دے نال نال پیر سید لعل حسین شاہ داناں ملتان وچ عزاداری قائم کرن آلی شخصیات وچ آندے۔ پیر سید لعل حسین شاہ دے متعلق مولانا نور احمد خان تاریخ ملتان وچ لکھدن:
 ''حضرت سید لعل شاہ موسوی کو امام باڑے اور تعزیرے نکالنے اور نکلوانے کا بڑا شوق تھا۔ ۱۳۰۵ھ میں جب ان کا انتقال ہوا تو ملتان کے گوشہ گوشہ میں امام بارے بن چکے تھے۔'' (۱۱)

اہل ملتان دے خاندان رسولؐ نال مراسم:
 اہل ملتان دے قبول اسلام نے نبیؐ تے انہاں دی اہل بیعت دے نال محبت دا ذکر تھی چکے۔ روایات وچ آندے جو ملتان دے مسلماناں دے خاندان رسولؐ دے نال نسبتی رشتے وی ہن۔ شاید ایہا وجہ ہئی جو ملتان وچ عزاداری کوں بہوں جلدی فروغ ملیا۔
 روایت وچ آندے جو اہل ملتان دا خاندان رسول دے نال پہلا رشتہ حضرت امام زین العابدین دی پرورش کرن آلی ہک سندھی آیا دے بعد شروع تھیندے۔

محمد اجمل مہار بن اکبر اپنی تحقیق وچ ایس سندھی کنیز یا آدا ذکر ایں طرحاں دے نال کریندن:
 ''یوں سمجھیں جو خانوادہ رسولؐ کو وادی سندھ سے ایک نسبتی رشتہ تھا اور امام زین العابدین کی پرورش کرنے والی ایک سندھی خاتون بھی تھیں اور یہ خاتون واقعہ کر بلا میں موجود تھیں اور اہل بیعت رسولؐ کے ساتھ قید بھی ہوئیں۔'' (۱۲)
 ایں توں علاوہ ملتان دے مسلماناں دے خاندان رسول دے نال ناصرف عقیدت دے بلکہ خاندانی سطح دے وی رشتے قائم ہن۔ حضرت زین العابدین دی ہک سندھی زوجہ وی ہئی۔

روایات وچ اینداز کر ایں طرحاں دے نال ملدے:
 ''امام زین العابدین کی ایک سندھی خاتون حور ازوجیت میں تھی۔ جن کے بطن سے حضرت زید شہید پیدا ہوئے۔ بعد واقعہ کر بلاس منظمہ نے اپنے سندھی خاندان میں عزاداری امام حسین کو رواج دیا۔ اس خاتون نے اپنی زبان میں کر بلا کے شہیدوں کا مرثیہ لکھا اور امام کی خدمت میں پیش کیا۔ جس کو پڑھ کر امام نے دعا فرمائی۔ جو تیری زبان اور قوم میں امام حسین کا ذکر قیامت تک ہوتا رہے گا۔ مؤرخین کہتے ہیں یہ مرثیہ ملتانی یا مولتان کی زبان میں لکھا ہوا تھا۔'' (۱۳)
 علی حسین رضوی اپنی کتاب تاریخ شیعان علی وچ ابن قتیبہ دے حوالہ نال امام زین العابدین دی سندھی زوجہ داناں ''حمیداں'' لکھدن۔
 امام زین العابدین دی ایں زوجہ توں بعد خاندان رسولؐ دے نال ڈوجھا رشتہ ملتانیہدا حضرت امام حسن دے پوترے عبداللہ اشتر دے نال جڑ دے۔ روایات وچ آندے جو حضرت عبداللہ اشتر دی ہک کنیز جیندے وچوں حضرت عبداللہ اشتر داکہ پتر وی ہئی۔
 روایات وچ آندے جو حضرت عبداللہ دی اے زوجہ سندھ دے راجہ دی دھی ہئی تے حضرت عبداللہ بن حسن دی شہادت دے وقت انہاں دے نال ای موجود ہئی۔

علامہ عتیق فکری اپنی کتاب نقش ملتان وچ اینداز کر انہاں لفظاں وچ کریندن:
 ''عبداللہ اشتر کے مقتول ہونے پر اس کی بیوی (سندھ کے راجہ کی بیٹی) اور بیٹے کے ساتھ بعض برہمن بھی جو راجہ کے رشتہ دار تھے۔ گرفتار ہوئے اور گرفتار ہو کر بطور جنگی قیدی کے منصور کے پاس پہنچے تھے۔ منصور نے ان کو مدینہ اہل بیعت کے پاس روانہ کر دیا اور حاکم مدینہ کو حکم دیا کہ شہر میں مشتہر کر دو کہ یہ لڑکا صحیح النسب سید ہے۔'' (۱۴)

ملتانیوں دے المبیعت نبیؐ دے نال ایں ایثار تے قربانی کوں وقت موجود وچ وی ڈٹھا وچ سگدے تے المبیعت دی حمایت وچ کئی شیعہ و سنی ایں وقت دی ملتان وچ موجود ہن۔ ملتان وچ سادات اچ دی موجود ہن تے تبلیغ دین اسلام وچ اپنا کردار ادا کریندے پسین۔
 ملتان وچ عزاداری دی روایت:

ملتان وچ عزاداری حضرت امام حسین دی روایت واقعہ کربلا توں ای شروع تھیندی ہے۔ واقعہ کربلا دے فوری بعد سب توں پہلی عزاداری خاندان سادات کی خواتین زندان وچ مجلس عزاداری برپا کیتی۔ تاں انہاں خواتین وچ ڈوسندھی (ملتان) خواتین وی شامل ہن۔ جیڑھیاں جو خاندان رسول ﷺ دے کٹھے ای قید تھیناں ہن۔

عزاداری دی روایت تے ایندی ابتداء دے متعلق سید علی حسین رضوی لکھدن:

''عورتوں میں حضرت زینب، ام کلثوم اپنا تعارف کراتی رہیں اور واقعات کربلا بیان کر کے عورتوں کو رُلانی رہیں اور در زندان پر کھڑے ہو کر سیکھنے باپ اور چچا کی محبت کا ذکر کر کے خود بھی روتی رہیں اور چھوٹے بچوں کو بھی آبدیدہ کرتی رہیں۔'' (۱۵)

عزاداری دی ابتداء بارے اجمل مہار ابن اکبر اپنی کتاب ''ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاء کی روایت'' وچ لکھدن:

''واقعہ کربلا ۶۱ھ میں رونما ہوا۔ پس ماندگان اہل بیعت رسول قید سے رہا ہو کر اسی سال واپس مدینہ پہنچ گئے۔ لوگ گروہ در گروہ امام زین العابدین کی خدمت میں حاضر ہوئے۔ تاکہ مظلوم کی زبانی واقعات کربلا سنیں۔ اس اثناء میں جناب ام کلثوم (دختر حضرت علی) نے انے دردناک اشعار پڑھے،
 ''مدینہ جدا نالا تقلیسین۔''

''نا کر قبول اے نانا کے مدینہ ہم کو۔''

حضرت امام حسین کی پہلی ذاکرہ والدہ ماجدہ حضرت عباس ہیں۔ وہ مدینہ کی عورتوں میں واقعات کربلا بیان کرتی تھیں اور امام زین العابدین اور دوسرے آئمہ بھی واقعات کربلا اپنے اصحاب کو سناتے تھے۔'' (۱۶)

واقعہ کربلا دے بعد حضرت امام حسین دی عزاداری واسلسلہ آپ دے خاندان دی عورتاں توں شروع تھیا۔ تاں پوری دنیا وچ موجود مہبان اہلبیت حضرت امام حسین دی بے قصور شہادت تے گہرے غم دا اظہار کیتا۔

ملتان وچ مقیم مہبان حسین وی پہلی واری عزاداری حضرت امام حسین دابا قاعدہ اہتمام واقعہ کربلا دے رونما تھیون دے فوری بعد شروع کر ڈتا۔

ملتان وچ عزاداری دی ابتداء بارے روایت ہے:

''۶۱ھ میں واقعہ کربلا پیش آیا تو اہل بیعت نے اس علم کے نیچے جسے حضرت علی نے عطا کیا تھا۔ ماتم حسین کیا۔'' (۱۷)

ملتان عزاداری دے لحاظ نال وقت گزرن دے نال نال امام زین العابدین دی ڈتی ہوئی عادی بدولت مشہور تھیندا گیا تے ہک وقت اے وی آیا جو پورے ہندوستان وچ ملتان کوں عزاداری دامرکز تصور کیتا گیا۔ ملتان وچ عزاداری حضرت امام حسین دالے سلسلہ آج وی جاری و ساری ہے۔

ملتان وچ عزاداری دے حوالے دے نال سرائیکی ادب مشہور محقق تے مؤرخ محمد علی کیفی جام پور اپنی کتاب سرائیکی شاعری وچ لکھدن:

''برصغیر پاک و ہند آج تک دو شہر تشیع کے مرکز و سمجھے جاتے ہیں۔ ایک لکھنؤ اور دوسرا ملتان۔ لکھنؤ کے اکابر شیعہ علماء اکثر و بیشتر ملتان آتے رہے۔ قیام پاکستان سے پہلے ملتان کے ذاکرین کو لکھنؤ سے مدعو کیا جاتا تھا۔'' (۱۸)

ملتان وچ عزاداری کوں فروغ حضرت سید لعل شاہ موسوی المشدی دی ملتان آمد دے بعد دیوان ساون مل دے دور وچ ملیا۔ ایں توں پہلے ملتان وچ عزاداری کھلم کھلاتے سرعام کانٹا تھیندی ہئی تے ملتان دے شیعہ عزاداری اپنے گھریں وچ یا ول ہک بند مخصوص جاہیں تے کریندے ہن۔

ملتان دے ہک بزرگ سید کوڑے شاہ دے متعلق اجمل مہار ابن اکبر لکھدن:

''جواو عزاداری ملتان وچ تہہ خانے وچ کریندے ہن۔''

اجمل مہار ابن اکبر ایں طرحاں دے نال رقم طراز ہن:

''ان کے (سردار کوڑے شاہ) بزرگوں کی آمد حافظ جمال اللہ ملتانی چشتی کے دور سے بھی پہلے کی ہے۔ آپ کامل واکمل انسان اور صوفی بزرگ تھے۔ ملتان میں تبلیغ اثنا عشری سے بہت سے ہندوؤں کو مسلمان کیا۔ شروع میں تہہ خانے میں عزاداری کراتے تھے۔ آپ کی زینہ اولاد نہ تھی۔'' (۱۹)

ملتان وچ عزاداری واقعہ کربلا توں فوری بعد ای شروع تھی گئی ہئی تے کئی تاریخی کتب وچوں ایندی حمایت وچ روایات وی ملدن۔ مگر اے عزاداری کھلم کھلا کانٹا ہئی تے اے محدود ہئی۔ ملتان وچ عزاداری کوں باقاعدہ فروغ شاہ ایران امیر تیمور دے ملتان کوں فتح کرن دے بعد ملدے۔

امیر تیمور یک شیعہ تھے۔ انہوں نے ملتان فتح کرنے کے بعد ملتان کے شیعہ مطمئن تھے۔ امیر تیمور زیادہ عرصہ تئیں ملتان وچ نارہاتے آئے۔ ایک ساتھی
 خضر خان کو اپنا جانشین تے حاکم ملتان مقرر کرتے ولد ایران ول گیا۔
 ملتان تے ایرانی حکومت دے باعث ملتان وچ کئی ایرانی تاجر آئے۔ آباد تھی گئے تے انہاں دی آباد کاری دے نال ای ملتان وچ عزاداری دے کم کوں وی
 فروغ ملیا۔

منشی عبدالرحمن ملتان وچ عزاداری دے فروغ بارے لکھدن:

''ملتان میں مرثیہ گوئی اور عزاداری کو باقاعدہ رواج ہمایوں نے دیا۔ ایرانی جاگیرداروں نے عزاداری اور مرثیہ گوئی کی سرپرستی کر کے ملتان کو ایران کا پاکٹ ایڈیشن
 بنادیا۔ جس میں ملتان کم اور ایران کا زیادہ رنگ جھلکتا تھا۔'' (۲۰)

ملتان وچ عزاداری کوں فروغ عہد بہ عہد ملیاتے وقت دے نال نال ایندے وچ مسلسل اضافہ تھیندا گیا تے اے اضافہ آج وی جاری و ساری ہے۔ ملتان
 کوں شیعہ مذہب تے عزاداری حسین دامرکز بناؤ تا گئے۔ ملتان وچ عزاداری دے فروغ وچ تاریخ دیاں کتاباں وچ مؤرخین کئی روایات نقل کریندن۔
 مولانا نور احمد خان تاریخ ملتان وچ لکھدن:

''سب سے پہلے ملتان میں شیعہ مذہب کی اشاعت کی گئی اس کے بعد پیر م خان خانانا مرزا غیاث اور علی قلی خان اور ان جیسے کئی اکابر امراء ایران سے آئے۔ جو مذہباً
 شیعہ تھے۔ اس سے شیعہ مذہب کو پھیلنے اور پھولنے کا موقع ملا۔'' (۲۱)

ملتان ہمیشہ توں اقتدار دی کشمکش وچ رہیئے۔ ملتان تے مختلف حکومتاں آئیاں تے ختم تھی گیاں۔ ایویں ای ملتان وچ مختلف مذاہب وی جنم گھدا۔ اتھاں
 پروان وی چڑھدے رہ گئے۔

ملتان وچ شیعہ مذہب تے عزاداری کوں فروغ ایک کاظمی سید پیر سید لعل حسین شاہ دے ملتان آمد دے بعد ملیا۔ سید لعل حسین شاہ حبشی نبی سید ہن
 تے انہاں دا تعلق امام موسی کاظم وی اولاد دے نال تھی۔ انہاں دے بزرگ ایران توں صفوی حکومت دے خاتمہ دے بعد راولپنڈی تے ایندے گرد و نواح وچ آتے
 آباد تھی گئے۔

نبیؑ دی زیارت دی وجہ دے نال انہاں دے ایک بزرگ دعویٰ کیتا جو انہاں کوں خود رسول خدا ﷺ لقب موسوی عطاء کیتے۔ انہاں دا اے لقب انہاں
 دی نسل وچ چلدا آندے۔

حضرت پیر سید لعل حسین شاہ اسلام آباد توں حضرت امام بری سرکار دی ہدایت تے ملتان وچ تشریف گھن آئے تے اتھاں شیعہ مذہب دی تبلیغ دا کم
 کیتا۔

ڈاکٹر زاہد علی واسطی اپنی تصنیف وچ سید لعل شاہ بارے لکھدن:

''حضرت لعل شاہ موسوی المشدی نے برصغیر میں تعزیر داری اور شیعیت کی تبلیغ کی اور آپ ملتان میں شیعہ فرقے کے پیشوا اور تعزیر داری کے بانی مانے جاتے
 ہیں۔'' (۲۲)

ملتان وچ شروع تھیون آلی ایں عزاداری دا سلسلہ جاری و ساری ہے تے وقت موجود وچ ملتان توں سینکڑاں جلوس تے عشرہ محرم الحرام وچ مجالس
 منعقد تھیندن تے ضلع ملتان وچ رجسٹرڈ امام باڑیں دی تعداد ایں وقت ۱۴ ہے تے اے سلسلہ آج وی پوری آب و تاب نال جاری ہے تے عزاداری تھیندی پئی
 ہے۔

حوالہ جات

- ۱۔ محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۱
- ۲۔ محمد اسحاق بھٹی، برصغیر میں اسلام کے اولین نقوش، لاہور، ادارہ ثقافت اسلامیہ، ۱۹۹۰ء، ص: ۱۶، ۱۷
- ۳۔ جامعہ ترمذی، جلد ثانی، ابواب الامثال
- ۴۔ محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۱۱
- ۵۔ عتیق فکری، علامہ، نقش ملتان، جلد اول، ملتان فکری اکیڈمی، ۱۹۸۶ء، ص: ۳۰۶
- ۶۔ محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۱۱
- ۷۔ ایضاً، ص: ۱۰-۱۱
- ۸۔ احمد بن یحییٰ البلاذری، فتوح البلدان، مطبوعہ مصر، ص: ۴۳۸
- ۹۔ محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۲۹، ۳۰
- ۱۰۔ ایضاً، ص: ۶۱
- ۱۱۔ نور احمد فریدی، تاریخ ملتان، جلد دوم، ملتان، قصر الادب، ۱۹۷۷ء، ص: ۲۶۰
- ۱۲۔ محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۲۹
- ۱۳۔ عبدالعزیز احمد، بحوالہ، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، از محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۲۹
- ۱۴۔ عتیق فکری، نقش ملتان، جلد اول، ملتان، فکری اکیڈمی، ۱۹۸۶ء، ص: ۳۰۸، ۳۰۷
- ۱۵۔ علی حسین رضوی، تاریخ شیعان علی، کراچی، دارالافتاء اسلامیہ، ۲۰۰۱ء، ص: ۷۸
- ۱۶۔ محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۲۷
- ۱۷۔ ابو عمر منہاج الدین، طبقات ناصری، باب السلاطین، اشنشباشیہ، بنگالہ، ایشیائی، بک سوسائٹی، ۱۸۶۳ء، ص: ۷۸
- ۱۸۔ کیفی جامپوری، سرائیکی شاعری، ملتان، بزم ثقافت، ۱۹۶۹ء، ص: ۸۹
- ۱۹۔ محمد اجمل مہارابن اکبر، ملتان کے قدیم امام باڑے اور مجالس عزاک کی روایت، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۴ء، ص: ۸۷
- ۲۰۔ عبدالرحمن، نقشب، تاریخ ملتان، ادارہ اشاعت علوم اسلامیہ، ۲۰۰۰ء، ص: ۴۴
- ۲۱۔ نور احمد خان فریدی، مولانا، تاریخ ملتان، جلد دوم، ملتان، قصر الادب، ۱۹۷۷ء، ص: ۲۰۶
- ۲۲۔ زاہد علی واسطی، ڈاکٹر، دیکھ لیا ملتان، بیکن بکس، ص: ۴۴